

s plastjo žarastih grobišč, ki je legla nanje, krajevno močno raznovrstna, v svojih osnovnih oblikah pa zopet enovita, nastale vse tiste kulture starejše železne dobe, ki vodijo nato neposredno v antiko» (Urgeschichtliche Grundlagen 210). Velika arheološka vrzel, ki je zevala med Ljubljanskim barjem kot neolitikom v Sloveniji in med slovanskim halštatom C ter bila izpolnjena le z depojskimi najdbami brona, izginja. Koroščeva zasluga je, da je pričel zasledovati ta proces na posameznih najdiščih in na podrobnostih.

Ob koncu knjige je poleg kataloga in fotografij, ki sem jih že omenil, dodan seznam risb, ki jih je v tekstu 108, seznam 30 prilog na posebnih kartah, seznam točk z relativnimi globinami za važnejše najdbe na planu 30, ki obsega 290 točk, ter angleški resumé.

Od maloštevilnih pomot, ki so se vrinile v tekst, naj popravim: v predgovoru stran 6 je mesti A in B, ki sta na planoti ostali neraziskani, treba zamenjati v B in A, kot je prav na strani 235 in na karti. Na strani 185 op. 99 je najdišče Steinkogel pri Velikovcu objavil Müller-Karpe in ne Modler; na karti 29 pa je najdišče napačno vrisano. Priloge 1, 29 in 30 so brez številčk, na prilogi 12 ni označeno, da gre tu za profil N-N₁.

Med prilogami je objavljenih tudi 10 profilov svetišča, o katerih pa dvomim, da bodo brez spremnega teksta mogli kaj doprinesti k znani diskusiji o tej arhitekturi. Priloge so jasne in dobro risane. Škoda pa je, da nimamo nikjer na eni prilogi in niti ne v eni knjigi celotne situacije najdb na Ptujskem gradu: izohipse terena so na prilogi 1, prazgodovinski ostanki z antičnimi in svetiščem brez bazilike so na prilogi 30, antična bazilika je objavljena z drugimi antičnimi ostanki samo pri Klemencu, staroslovanski ostanki z antično arhitekturo in svetiščem brez bazilike pa samo v Koroščevi knjigi o staroslovanskem grobišču.

Jože Kastelic

Josip Klemenc: Ptujski grad v kasni antiki. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede. Dela 4. Ljubljana 1950. 100 str., 22 tabel, 36 risb in dva načrta v prilogah.

Med prazgodovinskimi in slovanskimi najdbami, ki so sicer na gosto pokrivalo v dveh plasteh grajsko planoto, a je vendar niso bistveno izpreminjale, ker so bile omejene ali na posamezne slovanske grobove ali pa na posamezna ilirska ognjišča majhnega obsega, so rimske arheološke ostaline Ptujskega grada povsem drugačnega značaja. Gre za arhitekturne spomenike, ki so planoto dokaj močno izpremenili: s svojimi osnovami so pomešali ilirsko plast, s svojimi ruševinami pa so tudi kasneje vplivali na usodo planote, zlasti na slovansko kulturno plast, ki se jih je morala ogibati, kolikor jih ni hotela ali mogla porušiti. Iz takega položaja izvirajo marsikake težkoče pri datiranju in fiksiranju posameznih profilov, pa tudi pri samem izkopavanju. Dasi je rimski Poetovio v arheologiji že dolgo časa utrjen pojem in nove najdbe na gradu njegove vsebine in podobe niso bistveno izpremenile, pa so vendar k vprašanju pozne antike v Ptuj in Slovenijo doprinesle zanimivo gradivo. V kompleksu arheološkega terena kot metodične celote pa predstavljajo kritično točko.

Štirje arhitektonski kompleksi antike se nahajajo na planoti: 1. bazilika, 2. obrambni zid, 3. podnožja za lope, 4. trdnjava. Avtor knjige podaja opis posameznih skupin, pri čemer ugotovi, da je bila bazilika dvoapsidalna, da je imela en oltar na eni nogi, da je imela še več oltarjev in septum pred presbiterijem. Je peta ugotovljena starokrščanska cerkev v Ptuj. Izvira iz konca četrtega ali začetka petega stoletja. Obrambni zid je bil zgrajen približno istočasno, kar se vidi iz profila na severni strani planote, ki je bila razširjena šele v tej dobi, kot priča najdeni denar. Obrambni zid in bazilika tvorita tip pribežališča na hribu, ki ga za pozno antiko poznamo n. pr. iz Velikih Malenc. Kasneje je bila bazilika porušena, verjetno za časa Atila l. 452. Na planoti so bile zgrajene po tem času zasilne lesene lope kot bivališča za prebivalce porušenega mesta. Iz tega časa izvira primitivna livarna. Okoli

leta 489 so Panonijo in Norik ponovno zasedli Ostrogoti, ki so na mestu nekdanjih lop zgradili trdnjavo kot mostobran za most preko Drave. Trdnjava je imela zunanji hodnik ter notranji prostor, oboje kvadratnega tlorisa. Imela je vhod na severnem koncu vzhodne strani. Imela je vsaj dva obrambna stolpa, enega na severovzhodnem vogalu na vhodu, drugega na jugozahodnem vogalu. Leta 546 Gote izpodrinejo Langobardi. V dobi Langobardov, verjetneje pa šele po l. 568 v dobi Slovanov, je trdnjava porušena. Med gotsko vlado je v l. 526 do 546 še bizantinski in frankovski vpliv viden v teh krajih. Franki imajo verjetno Ptuj tudi zaseden. Pisatelj navaja v arheološkem opisu podnožij in trdnjave mesta, kjer so bila v zid položena lesena bruna, in podaja potrebne mere. Med drobnimi najdbami naj omenim novce, ki izvirajo iz vseh stoletij rimske vlad. Objavljeni so tudi novci, ki so se našli v slovan-skih grobovih. Od plastike je treba zlasti omeniti pilaster z Bakhom in vinsko trto, statuarni fragment vepa ter aro z reliefom orla in strele. Našle so se opeke z žigi, majhni fragmenti ornamentalnih mozaikov, ena poznoantična igla, ena bronasta ploščica z vojaškim napisom, več rimskega orožja in en del konjske uzde. Tekst spremljajo številne fotografije in risbe ter dva načrta.

Najprej naj omenim, da Dj. Bošković, Starinar, n. s. 1, 1950, 39—46 postavlja k apsiidi neposredno vzhodno od trdnjave vprašaj in da veže obzidje ter podnožja v sistem večje bazilikalne zgradbe, katere tloris tudi rekonstruira. B. Saria, Historia 1, 1950, 469 op. 130 pa meni, da zidovi, ki jih Klemenc razlaga kot trdnjavo, že zaradi svoje šibkosti komaj govore za to. »Der Grundriss deutet wohl eher auf einen typisch gallo-römischen Viereck-tempel mit Umgang hin.« Končno misli F. Baš, Zgodovinski časopis 4, 1950, 130 sl. pač za eno izmed plošč, ki ju Klemenc interpretira na str. 16 za starokrščanski oltarni plošči s konsekracijskim križem, da nosi na sebi križ kot »fevdalnodobno ali gotsko-kamnarsko znamenje«. — Boškovičeva teza vsekakor ni pravilna, kajti v primeru tako obsežne bazilikalne zgradbe, kot jo Bošković zamišlja, bi morali najti kljub poznejšim rušenjem vendarle večje ostanke stavbe, fragmente mozaika, krovno opeko, figuralne dele, zidovje itd. Poleg tega si take bazilike tudi ne moremo prav zamisliti na grajskem hribu, ki ne ustreza velikim bizantinskim fortifikacijam, n. pr. Caričinega grada, v poznorimski dobi pa take prakse tudi nimamo. V zmoti je tudi Saria z domnevo o galorimskem templju. Stavba trdnjave je poznoantična, ker relativno ni starejša od severnega zidu, za katerega je terminus ante quem non 4. stol. Iz tab. XV 1—2 pri Klemencu je težko reči, ali ima Baš s svojo interpretacijo križa prav ali ne. Znak na obeh kamnih je netipičen.

Vprašanje bazilike pa s tem še ni rešeno. Da je bazilika na grajski planoti obstajala, ni dvoma. Zato je priča med drugim oltarni podstavek in fragment menze. Ostanke dejanske arhitekture pa so tako skromni, da je točnejša opredelitev nemogoča. Klemenc pravilno postopa, ko na edini apsidalni prostor na terenu — apsida je obrnjena na vzhod — veže interpretacijo bazilike. Tudi zveza zidu na severu z baziliko v zasnovi poznoantičnega pribežališča na hribu je dobra. Res je sicer, da so ostanke tega zidu zelo skromni in je v poznejšem času grajska planota doživela toliko izmenjav, da ne bo mogoče teh ostankov razširiti. Zato je sklepanje bolj kombinatorično, kot bi človek želel. Vendar pa s Klemencem v njegovi interpretaciji soglašam. Ni pa tako gotovo, ali je bila bazilika res dvoapsidalna in troladijska, kot to misli avtor, kajti ostanke druge apside in desnega prizidka so zelo skromni. Avtor nam jih v tekstu bežno opiše na str. 9 ter podaja skico v načrtu I. — Ker pa nimamo ne risbe profila, ne točnejšega opisa in ne točnega načrta, jih moram smatrati za problematične elemente. Tudi ni gotovo, ali je imela bazilika en oltar ali več oltarjev. S tem pa za sedaj tudi odpade Klemenčevo datiranje dobe škofa Ambrozija kot terminus ante quem non za baziliko.

Interpretacija podnožij za lope in zidov trdnjave je dobra. Pripomnil bi le, da bi avtor v opisu moral točneje ločiti temelje vseh zidanih delov od pravih zidov, ki so bili nad zemljo. Edino na ta način si moremo namreč razložiti, zakaj podnožja niso bila porušena, ko je bila grajena trdnjavica. Podnožja k njenim zidovom niso bila »prizidana«, kot se izraža Klemenc,

ampak so bila deloma v zemlji, ko so bili izkopani rovi za temelje nove stavbe. Kjer so se ti rovi dotikali podnožij, tam so se novi temelji prislonili k njim. Tehnika gradnje zidov je v tekstu razmeroma neprecizno podana. Gre pa za zidove, ki imajo svoje zunanje površine take, da so mogli biti grajeni ali z opažem (kar za antično tehniko gradnje ne pride v poštev) ali pa v zemlji, kjer so tak »opaž«² tvorile stene izkopanega rova. Žal nimamo ne v tekstu, ne v načrtu točno podanih relativnih globin za vrhnjo ploskev zidov trdnjave in podnožij ter za peto njihovih temeljev. Iz teksta se da približno ugotoviti, da je globina izpod zemlje za vrhnjo ploskev podnožij okoli 0,60 m, za vrhnjo ploskev zidov trdnjave pa 0,30 do 0,40 m. Razlika je torej 0,20 do 0,30 m, kar bi pomenilo, da imamo pri zidovih trdnjave ohranjen poleg temeljev le še prehod v pravi zid nad zemljo. Temu ustreza tudi relativna stratigrafija vhoda v trdnjavo. Isto potrjuje tudi tab. VIII, sl. 2 v knjigi. Rezultat je važen, ker se z njim znatno spremeni višina nivoja poznoantičnega zemljišča. Srednji del trdnjave je imel nivo višje kakor obhodni prostor. Iz risbe 28 pa vidimo samo skico odnosov, niso pa podani merski detajli.

Zelo problematičen je tudi Klemenčev zaključek, da so trdnjavo zgradili Ostrogoti. V tekstu sicer na enem mestu (str. 81) dopušča zaradi naglice zidave tudi možnost, da bi jo bili zgradili Rimljani, vendar pa se v ostalem tekstu na to ne ozira in govori le o Gotih. Mislim, da zaključek ni pravilen. Goti bi mogli biti v Ptuj v letih 455—473 (od hunske katastrofe do izselitve iz Panonije) in v letih 489—526 (od Odoakrove izpraznitve Norika do Teodorikove smrti). Nato bi od leta 526 do 546 prišli v poštev Bizantinci, eventualno Franki, od l. 546 do 568 pa Langobardi. Langobardi kot gradilci trdnjave ne pridejo v poštev, kar priznava avtor sam (v opombi 81 cit. Jantsch bi se moral izpopolniti še z B. Grafenauer, Koroški zbornik 82—89). Za Franke je zelo negotovo, ali je kralj Teodebert ta predel sploh imel kdaj v svoji oblasti. Zato že iz historičnih razlogov s Franki ne smemo računati kot z gradilci ptujske trdnjave. V poštev bi mogli priti Bizantinci, a ne vemo, koliko je bil njihov faktični vpliv v področju Ptujja močan, kakšni administrativni in vojaški ukrepi so se izvršili pod njihovo vladno. Premalo imamo torej zgodovinskih dokazov, da bi mogli trdnjavo pripisati Bizantincem. V poštev bi prišli Goti, ki so Ptuj dejansko imeli dalje časa v svojih rokah. Toda če so trdnjavo uporabljali, s tem ni rečeno, da so jo tudi zgradili. Proti temu namreč govori dejstvo, da na Ptujskem gradu ni bil najden noben predmet germanskega karakterja. Nasprotno, vsa keramika je rimskega izvora, kakor tudi orožje in druge drobne najdbe. Tudi del konjske uzde nima kljub malo znanim paralelam germanskega karakterja. Zanj ne moremo reči, ali predstavlja lomljeno žvalo ali enotno in ali je žvala fiksna ali vodljiva. To pa bi jo šele približno datiralo v zgodnji imperij ali v pozno antiko. Nimamo osnove, da bi smatrali ta predmet za germanski. Če bi trdnjavo zgradili Goti, bi morali vsekakor med drobnim inventarjem najti vsaj kakšen predmet, ki bi kazal na njihovo specifično kulturo. Moral bi se najti vsaj kak fragment keramike, ki bi se mogel interpretirati v korist gotske teze. Če to ni primer niti za notranjost, niti ne za okolico trdnjave, potem je le težko pripisati tak arhitektonski spomenik temu ljudstvu. Prav tako način gradnje ne govori za gotsko stavbo. Tloris kvadrata za rimsko vojaško stavbarstvo ne predstavlja nobene izjeme. Tehnika gradnje pa je takega značaja, da jo more razložiti edinole naglice in sila. To pa pride v poštev samo za romanizirane prebivalce, ki se branijo pred barbari. Gotska trdnjava Sadovsko-kale v Bolgariji (Velkov, *Germania* 19, 1935) je po svojem tlorisu in prerezu tako stolpa kot celotne stavbe precej drugačna od ptujske. Zlasti pada v oči debelina zidu v stolpu (2,70 m) ter nepravilni tloris stolpa. Prav tako je važen sestav najdb v samem stolpu, ki je germanski v okrasnih kot v uporabnih predmetih.

Proti gotski trdnjavici govore torej tehtni razlogi. Metodično zato ni upravičeno, da zaradi zgodovinsko dokazane prisotnosti gotske oblasti v področju Ptujja v drugi polovici 5. in v začetku 6. stoletja trdnjavo sploh

postavljamo v to dobo. Kajti nikakor ni dokazano, da je za baziliko terminus ante quem non res čas škofa Ambrozija in tudi ne vemo, ali je bila porušena res leta 452 in ali so podnožja lop res iz časa po letu 452. Prav možno je, da je vsa kronologija potrebna revizije. S tem pa seveda še ne odpade možnost, da so barbarska ljudstva trdnjavo uporabljala tudi zase, dokler jim je mogla služiti. Ne bi pa omejil te uporabe samo na Gote. Vsekakor pa sledov take uporabe nimamo niti za Gote niti za koga drugega.

Avtorju je treba šteti v zaslugo, da je poskusil rešiti problem arheološke vsebine v širokem historičnem okviru. Če se mu to ni posrečilo v celoti, to ni krivda metode kot take, temveč zgolj zapletenost problema, ki ga je imel pred seboj.

Jože Kastelic

Rudolf Egger, Der heilige Hermagoras. Eine kritische Untersuchung. (Posebni odtis iz Carinthie I, 1947 in 1948.) Celovec 1948, str. 85.

R. Egger ima sloves kot delaven in široko razgledan arheolog, ki mu je zgodovina jugoslovanskih krajev v antični dobi dobro znana. Sam je zanj v »Forschungen in Salona« (Dunaj 1917—26) prispeval znaten delež. Poleg tega je v objavah in razpravah v »Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts« obdelal marsikatero vprašanje, ki je vsaj posredno važno za našo arheologijo. V zadnjih letih vzbujajo splošno pozornost njegova odkopavanja na Koroškem. Kakor kaže njegov nemški prevod Santoninovega Itinerarija (1485—87), se zanima tudi za kasnejša razdobja. Prav ta prevod, napravljen po izdaji G. Valeja (v Studi e testi št. 103, iz l. 1943), nas je nekoliko razočaral, ker je izšel skoraj brez znanstvenega aparata. Tem bolj pa je dobrodošel, ker je Eggerja napotil h kritični obdelavi legende o sv. Mohorju, ki je zdaj pred nami in nas dodobra prepriča, da avtor suvereno obvladuje tudi pisane viře in literaturo za zgodovino naše zemlje, čeprav v glavnem le tujejezično. Jedro spisa, ki ga tu obravnavamo, je namreč v kritičnem pretresu pisanih poročil o sv. Mohorju, ki je skupaj s sv. Fortunatom imel vlogo zavetnika oglejskega patriarhata in ljubljanske škofije. Eggerja je začel zanimati kot patron v Smohorju ob naši narodni meji v Ziljski dolini. Sv. Mohor je za nas tem bolj zanimiv, ker je dal osnovo za mnogo krajevnih imen po Sloveniji (Svetličevo Kazalo krajev k Zemljevidu Slov. Matice navaja sedem takih krajev, a verjetno ne zajema vseh) in ker se po njem imenuje kar 32 cerkvâ, seveda vse južno od Drave in nobena ne severno od tod (po A. Stegenšku, Dekanija gornjegrajska, 189).

V območju oglejskega patriarhata je mnogo stoletij veljalo kot resnično poročilo, da je bil Hermagoras, slovenski Mohor, učenec evangelista Marka, ki ga je določil ob odhodu v Aleksandrijo za naslednika in ga poslal v Rim, in da ga je apostol Peter posvetil za škofa v Akvileji (Ogleju). Ko je bil pod Neronom obsojen na mučeniško smrt, je izbral po ljudski volji sebi za naslednika diakona Fortunata, vendar sta oba morala hkrati umreti. Zaradi apostolskega izvora so priznavali oglejski metropoliji častni pridevek patriarhata. — Veljava oglejskega patriarhata se opira na pozno legendo brez zgodovinske podlage. Kar otipljiva je pri legendi njena tendenca, da povzdigne sloves oglejske cerkve. Mimo tega je tako slabo prikrojena Neronovi dobi, da mora biti znanstveniku na prvi pogled močno sumljiva, tudi če se ne ozira na ime Hermagoras »natione Germanus«, ki je za ta čas popoln anahronizem. Ožji krog zgodovinarjev že od Seb. Tillemonta dalje odklanja historično osnovanost te legende in je odkril tudi realni izvor patriarhatskega naslova za oglejsko cerkev. Pri nas je o tem pisal n. pr. Fr. Kos v IMK VI in v Gradivu I, str. XVIII sl. (Egger na žalost slovenskih avtorjev sploh ne omenja!).

Pri tem pa seveda še ni gotovo, kaj naj sodimo o glavni osebi v legendi, ki tu nosi ime Hermagoras — Mohor. V pravo smer je pozornost zgodovinarjev obrnil Svetozar Rittig v razpravi »Martirologij srijemsko-panonske metropolije« (nedokončan članek v Bogosl. smotri II, 1911), kjer Hermagoro enači s sremskim mučencem Hermogenom, čigar truplo so pozneje prenesli v Akvilejo. Rittigu slede vodilni poznavalci starokrščanske dobe pri nas od